Tilannekuva koronakriisin aiheuttamista sosiaalisista ongelmista ja palvelutarpeista

KPMG Oy Ab

2020

Tilannekuva koronakriisin aiheuttamista sosiaalisista ongelmista ja palvelutarpeista

Koronaviruspandemia on ravisuttanut maailmaa niin terveydellisestä ja sosiaalisesta kuin taloudellisestakin näkökulmasta. Rajoitustoimet ovat aiheuttaneet merkittävää vahinkoa niin yrityksille kuin kotitalouksillekin. Äkillinen epävarmuuden lisääntyminen terveydestä ja taloudellisesta pärjäämisestä on järkyttänyt ihmisten turvallisuuden tunnetta ja aiheuttanut ahdistusta, mutta miten kriisin aiheuttamien sosiaalisten ongelmien voidaan ennakoida näkyvän palveluissa?

Taloustilanteen heikkeneminen lisää nopeasti mielenterveyden ongelmia

Merkittävä maailmantalouden tasapainoa heilauttanut finanssikriisi (2007-2009) aiheutti suurta epävarmuutta kotitalouksien taloudelliseen pärjäämiseen. Koronakriisin ongelmat syntyvät sekä rajoittamistoimenpiteiden että kriisin aiheuttaman taloustaantuman seurauksista. Suomalaisessa kulttuurissa huolien ja henkilökohtaisten ongelmien on havaittu näkyvän lisääntyneenä päihteiden käyttönä. Alkoholin kokonaiskulutuksesta kertova tilasto ei kuitenkaan tue havaintoa. Ennen finanssikriisiä alkoholinkulutuksessa tilastoitiin olennainen kasvu. Vuonna 2006 alkoholia kulutettiin 12,3 litraa 100% alkoholia henkilöä kohden, kun seuraavana vuonna kulutus oli 12,7 litraa. Tämän jälkeen kulutus kääntyi tilastojen perusteella laskuun.

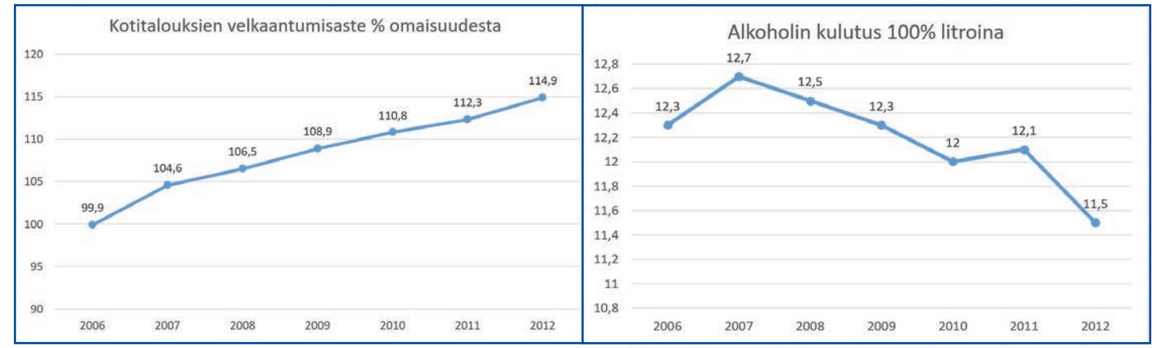

Kuva 1. Kotitalouksien velkaantuminen ja alkoholinkulutus finanssikriisin aikana.

Alkon myyntitiedotteen mukaan (1) alkoholin vähittäismyynti lisääntyi maaliskuussa edellisen vuoden vastaavaan ajankohtaan verrattuna 9,3 prosenttia. Alkon myynnin lisääntyminen ei kuitenkaan suoraan kerro alkoholin kokonaiskulutuksen lisääntymisestä, vaan myynnin kasvuun vaikuttanevat suuresti ravintoloiden kiinniolo ja yksityisten henkilöiden alkoholin tuonnin pysähtyminen. Alkon arvion mukaan on epätodennäköistä, että alkoholin vähittäismyynnin kasvu korvaisi täysimääräisesti vähentyneen matkustajatuonnin ja ravintolamyynnin volyymit.

Tilastojen perusteella mielenterveyssyistä työkyvyttömyyseläkkeelle jääneiden määrä kasvoi voimakkaasti vuonna 2008, mikä saattaa kertoa vakavien mielenterveysongelmien ilmenemisestä melko nopeasti taloustilanteen heikentymisen myötä. Mielenterveyden avohoidon käynneissä kasvu näkyy lievästi heti finanssikriisin alussa, vuonna 2007, mutta voimakkaampi kasvu sen sijaan vasta vuosina 2010-2012. Tämän voi arvioida kertovan mielenterveysongelmien pitkittymisestä ja mielenterveyspalveluiden tarpeen jatkuvan vuosia kriisin alusta. Tilastojen perusteella mielenterveyspalveluissa voidaan ennakoida ilmenevän voimakasta palvelutarpeen kasvua joidenkin vuosien viiveellä kriisitilanteen alkamisesta.

1) Alko Oy 15.4.2020. Maaliskuun myyntitiedote: Poikkeustilanne näkyi Alkon myynnissä maaliskuussa.

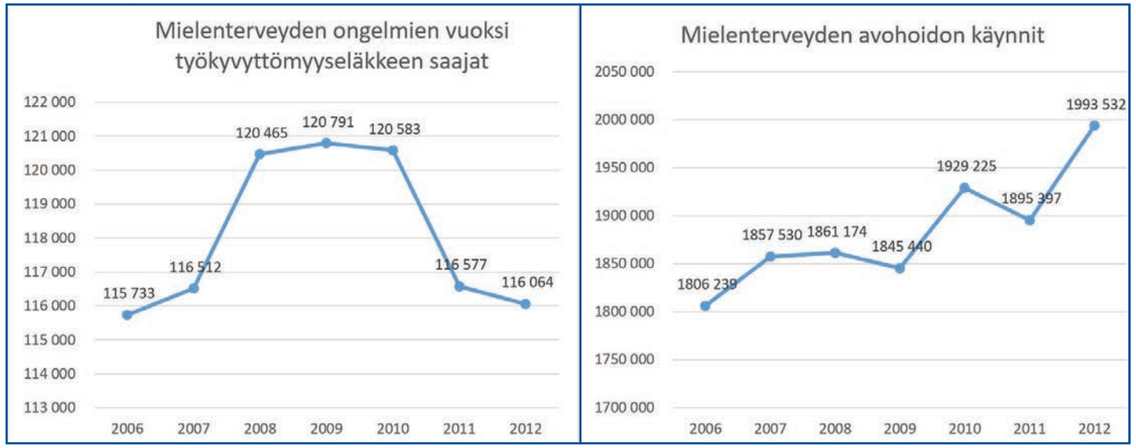

Kuva 2. Mielenterveysongelmat finanssikriisin aikana.

Lasten ja nuorten palveluissa palvelutarpeet pitkittyvät

Suomessa lasten ja nuorten avohuollossa ja laitoshuollossa olleiden asiakkaiden määrä kasvoi voimakkaasti vuosina 2007-2010. Lastensuojelun avohuollon asiakkaiden määrä on kasvanut tasaisesti koko 2000-luvun ajan, mutta 18-20-vuotiaiden asiakkaiden määrässä on selvä kasvupiikki vuonna 2008. Laitoshuollossa olevien asiakkaiden määrä kääntyi laskuun finanssikriisin jälkeen 2010-luvun alussa. Alaikäisten avohuollossa olevien asiakkaiden määrä lähti laskuun vasta vuonna 2014. Kehitykseen on osaltaan vaikuttanut myös palvelurakenteen suunnitelmallinen muuttaminen laitospalveluista avopalveluihin.

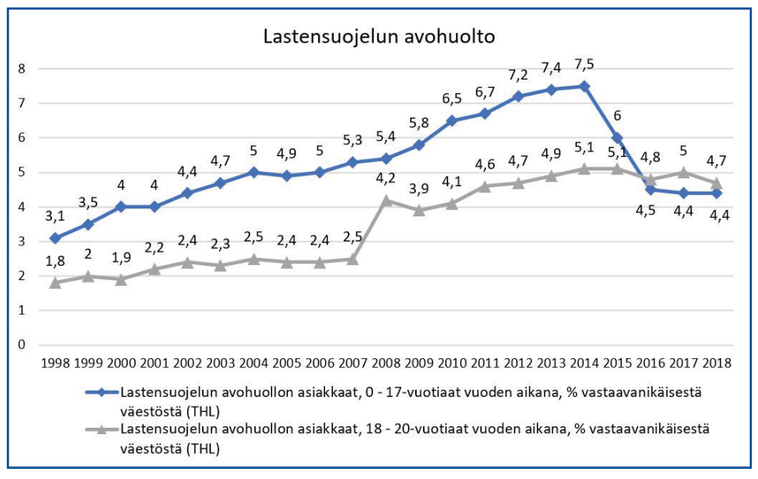

Kuva 3. Lastensuojelun avohuollon asiakkaat vuosina 1998-2018.

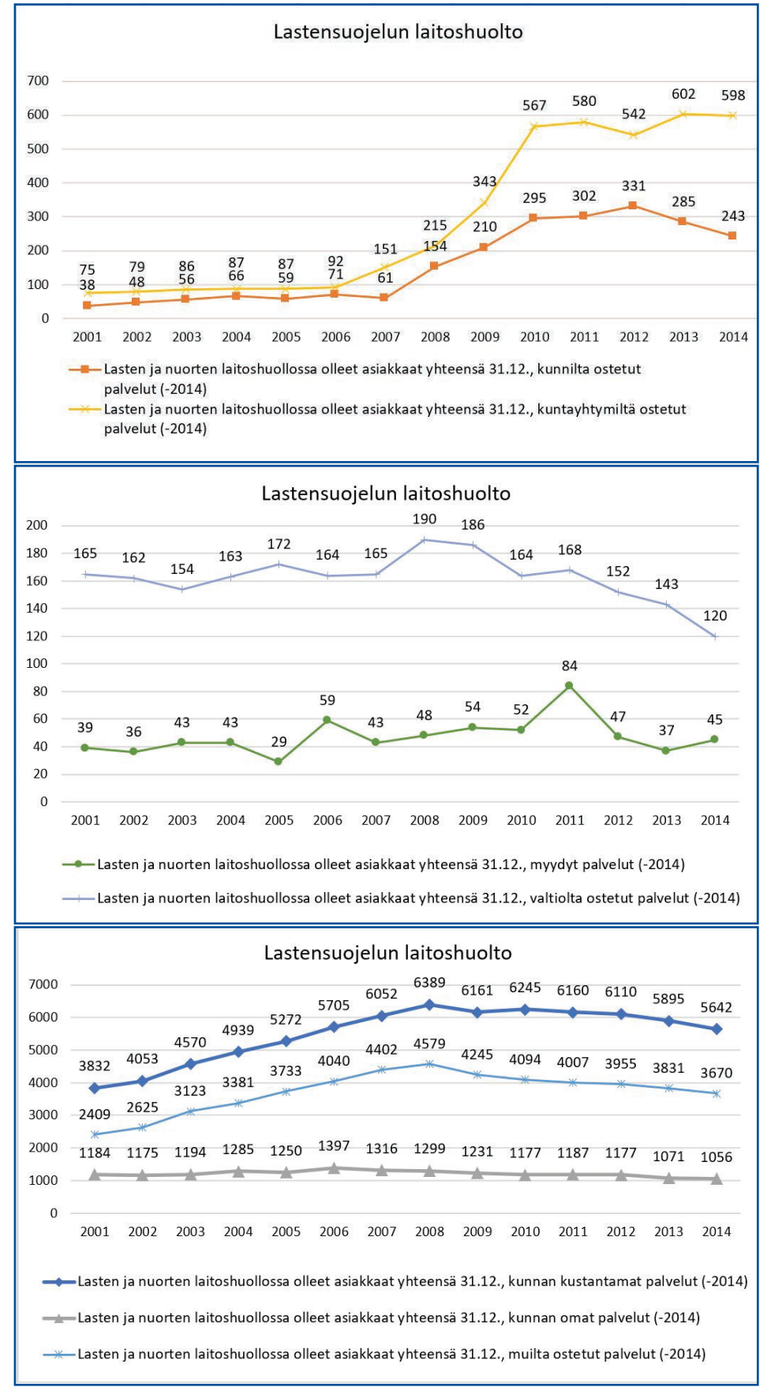

Kuva 4. Lastensuojelun laitospalvelut vuosina 2001-2014.

Lasten ja nuorten palveluiden kysynnässä voidaan odottaa tapahtuvan äkillistä kasvua myös koronakriisin johdosta. Kasvanut palveluiden kysyntä näkyi tilastoissa aina 2010-luvun puoliväliin saakka, joten taloudellisten kriisien voidaankin ennustaa näkyvän lisääntyneinä asiakasmäärinä lastensuojelun palveluissa useita vuosia. Eurochildin raportin (2) mukaan taloudellinen taantuma vaikeuttaa lasten pääsyä riittäviin resursseihin ja palveluihin ja laskee lasten ja nuorten mahdollisuutta osallistua yhteiskunnan toimintaan.

Koronakriisin rajoitustoimet vaikeuttavat ongelmiin puuttumista

Finanssikriisistä tunnistetut havainnot saavat tukea myös koronakriisin aikana toteutetuista kyselyistä ja uutisoinnista. Huhtikuussa Ylen tekemän kyselyn perusteella 7 prosentilla suomalaisista alkoholinkäyttö on lisääntynyt koronakriisin aikana (3). Lisääntynyt alkoholinkäyttö ei siis näy tilastoissa kokonaiskulutuksen kasvuna, mutta joidenkin ihmisten kohdalla lisääntynyt stressi ja kotiin jääminen lisää alkoholinkäyttöä.

Rajoitustoimien myötä ongelmat ovat siirtyneet julkisilta paikoilta koteihin. Lisäksi perheiden ongelmat ovat kärjistyneet, ja poliisin kirjaamia kotihälytystehtäviä on ollut jonkin verran enemmän kuin viime vuonna vastaavana ajankohtana. Erityisen huolestuttavaa on, että suuri nousu kotihälytystehtävissä on tapahtunut etenkin kotiväkivallassa ja häiriökäyttäytymisessä. Uutisoinnin perusteella kotiväkivallan lisääntyminen on näkynyt myös ensi- ja turvakotipalveluiden kysynnän kasvuna (4).

Kesäkuun alussa Yle uutisoi, että nuortenlinkki.fi:ssä kevään rajoitustoimet ovat näkyneet nuorten lisääntyneenä ahdistuksena ja itsetuhoisuutena (5). Sivuston kävijämäärät ovat lisääntyneet huhtikuussa 34 prosenttia vuoden takaiseen vastaavaan ajankohtaan verrattuna.

2) Ruxton, S. How the economic and financial crisis is affecting children & young people in Europe. Eurochild, 2012.

3) Yle 11.4.2020. Ylen kysely: Koronakriisi on lisännyt alkoholinkäyttöä seitsemällä prosentilla vastaajista – asiantuntija varoittaa tissuttelun jäämisestä päälle

4) HS 1.4.2020. Kotiväkivalta lisääntynyt koronaviruksen aikana Suomessa: poliisi pelkää tilanteen pahenevan pääsiäisenä

5) Yle 2.6.2020. Koronakevät ajoi nuoria itsetuhoisiin ajatuksiin ja päihdehuoliin – Nuortenlinkki tarjoaa tukeaan verkossa

Lastensuojeluilmoitusten määrä on vähentynyt suurimmissa kaupungeissa poikkeustilan aikana. Tämä johtuu siitä, että yhteydet apua tarvitseviin perheisiin ovat vähentyneet poikkeustilan takia. Suuri osa lastensuojeluilmoituksista tehdään kouluissa ja päiväkodeissa, ja etäopetuksen aikana lasten pahoinvointi on jäänyt herkemmin piiloon. Ylen tekemän selvityksen perusteella suurista kaupungeista vain Tampereella lastensuojeluilmoitusten määrässä ei ole näkynyt poikkeuksellista muutosta koronatilanteen aikana (6).

Kevään 2020 uutisoinnin perusteella vaikuttaa siltä, että rajoitustoimet ovat nostaneet yksinäisyyden ja ahdistuksen riskiä. Kohonneen riskin voidaan nähdä koskevan erityisesti niitä perheitä, jotka tarvitsivat tukea arjessa pärjäämiseen jo ennen rajoitustoimien aloitusta. Rajoitustoimet ovat vaikeuttaneet myös viranomaisten mahdollisuuksia havaita ongelmia varhaisessa vaiheessa, mikä aiheuttanee ongelmien kasautumista ja pitkittymistä.

KPMG:n keväällä 2020 toteuttaman kyselyn vastaukset vahvistavat uutisoinnissa esillä olleet havainnot. Toukokuussa Uudenmaan ja Pirkanmaan kuntiin lähetettiin tiedustelu koronapandemian rajoitustoimien vaikutuksista päihde- ja mielenterveyspalveluissa sekä lastensuojelussa ja perheiden palveluissa. Kyselyyn vastanneet arvioivat, että rajoitustoimien myötä apua tarvitsevien perheiden tavoittaminen on ollut keväällä aiempaa vaikeampaa. Ongelmien pelätään kasautuvan ja näkyvän palvelutarpeen voimakkaana kasvuna syksystä 2020 alkaen. Patoutuneen palvelutarpeen purkamisen ja tilanteen normalisoitumisen arvioidaan kestävän pahimmillaan useita vuosia.

Kriisitilanne on pakottanut palveluntuottajia myös kehittämään uudenlaisia ratkaisuja hädänalaisessa asemassa olevien asiakkaiden tavoittamiseksi. Koronarajoitukset ovat edistäneet sähköisten yhteydenottokanavien kehitystyötä ja käyttöönottoa. Kevään 2020 aikana sähköiset yhteydenotot chat-palveluissa ja keskustelupalstoilla ovat lisääntyneet. Osittain yhteydenottojen määrä kertoo varmasti pahoinvoinnin lisääntymisestä ja patoutuvasta palvelutarpeesta. Osittain voidaan kuitenkin arvioida yhteydenottojen määrän kertovan myös siitä, että avun tarpeessa olevat asiakkaat ovat ottaneet aiempaa aktiivisemmin sähköisiä palvelukanavia käyttöön.

6) Yle 29.5.2020. Lastensuojeluilmoitusten määrä on laskenut selvästi kevään aikana – lapsiasiavaltuutettu: "Meillä on paljon näkymätöntä hätää"

Koronakriisi on kaventanut tukiverkostoja

Vuosien 2007-2009 finanssikriisi osoitti, että kotitalouksien taloudellisen epävarmuuden lisääntyessä sosiaaliset ongelmatkin lisääntyvät. Taloudellisen taantuman ja sosiaalisten ongelmien välillä on siis tunnistettavissa korrelaatioita, ja kotitalouksien taloustilanteen heikkenemisen voi ennakoida lisäävän mielenterveysongelmia melko nopealla aikavälillä. Alkoholin kokonaiskulutus ei näytä lisääntyvän väestötasolla taloustilanteen heikentyessä, mutta osalla väestöstä alkoholinkäyttö lisääntyy stressin lisääntymisen ja sosiaalisen eristäytymisen myötä. On myös selvää, että sosiaaliset ongelmat kasautuvat heikoimmassa sosioekonomisessa asemassa oleville väestöryhmille.

Vastaavia ja jopa suurempia taloudellisia menetyksiä odotetaan myös koronakriisin aiheuttamasta taloudellisesta taantumasta. Koronapandemian takia tehtyjen rajoitustoimien myötä sosiaaliset kontaktit ovat kaventuneet etätöiden lisääntyessä ja harrastusmahdollisuuksien ja palveluiden ollessa vaikeammin saavutettavissa. Koronakriisin voidaan siten arvioida olevan finanssikriisiin tai aiempiin taloustaantumiin verrattuna vakavampi ja sosiaalisten ongelmien suhteen moniulotteisempi kriisi, vaikka poikkeustilan ajallinen kesto jäisikin tyypillisiä taantumia lyhyemmäksi.

Ennakoitavat muutokset palvelutarpeissa

Koronasta johtuva poikkeustila on lisännyt perheiden vastuuta omasta jaksamisestaan. Jo muutoinkin jaksamiseensa tukea tarvitsevat perheet ovat olleet poikkeustilan aikana heikoimmassa asemassa ulkopuolisen avun heikkenemisen ja sosiaalisen verkoston kaventumisen vuoksi. Pelkona on, että jo muutenkin heikoimmassa sosioekonomisessa asemassa olevien perheiden ongelmat ovat kasautuneet entisestään, ja pahoinvointi näkyy voimakkaana palveluiden kysynnän kasvuna loppuvuodesta 2020 alkaen. Lisääntyneen palvelutarpeen voidaan ennakoida näkyvän asiakasmäärissä 6-7 vuotta.

Sosiaalinen eristäytyminen, mahdollinen työpaikan menetyksen aiheuttama ahdistus ja huoli taloudellisesta selviytymisestä näkynee mielenterveyspalveluissa melko pian rajoitteiden purkautumisen jälkeen. Tilastojen perusteella voidaan olettaa, että myös mielenterveyssyistä työkyvyttömyyseläkkeelle jääneiden määrä tulee kasvamaan seuraavien vuosien aikana. Oikealla resurssien kohdentamisella asiakasohjaukseen ja vaikuttaviin hoitointerventioihin heti kriisin jälkeen voitaneen välttää suurelta osin mielenterveysongelmien pitkittymistä ja viiveellä odotettava voimakas palvelutarpeen kasvu.

Kuntien sosiaalityössä on omaksuttu uusia käytäntöjä asiakastapaamisiin ja yhteydenpitoon. Esimerkiksi asiakastapaamisten toteuttaminen kävelykokouksina tai muutoin ulkotiloissa on koettu toimivaksi asiakastapaamisten ratkaisuksi. Sähköisten työvälineiden käyttö on lisääntynyt rajoitusten aikana, ja tavanomaiseen yhteydenpitoon etäyhteyksien koetaan soveltuvan hyvin. Sähköisten työvälineiden ei kuitenkaan ajatella soveltuvan kaikkeen asiakasta kohtaavaan työhön, ja esimerkiksi palvelutarpeen arvioinnissa etäyhteyksien ei uskota korvaavan varsinaisia asiakastapaamisia. Uusien sähköisten yhteydenpitovälineiden kehittämisen tarve kasvaa lähitulevaisuudessa.

Julkisen palvelujärjestelmän kestokyky on ollut koetuksella kuntien taloustilanteen heikentyessä jo ennen koronakriisiä. Koronakriisin aiheuttama palvelutarpeen kasvu lisää painetta entisestään, ja kuntien palveluiden lisäksi sosiaalisten ongelmien pitkittymisen ehkäisyssä tarvitaan myös kansalaisyhteiskunnan ja yksityissektorin tukea. Kesäkuun alussa raporttinsa jättänyt emeritus arkkipiispa Kari Mäkisen johtama asiantuntijaryhmä korosti johtopäätöksissään järjestöjen roolia heikoimmassa asemassa olevien väestöryhmien tavoittamisessa ja demokraattisten vaikutusmahdollisuuksien vahvistamisessa. Työryhmä näki, että kriisin aiheuttamien vahinkojen korjaamisessa tulee edelleen korostaa julkisen sektorin, yksityisten toimijoiden ja kansalaisyhteiskunnan yhteistyötä, jolla vahvistetaan talouden ja hyvinvoinnin toisiaan vahvistavaa kehää. Heikoimmassa asemassa olevien auttamiseksi on erityisen tärkeää huomioida järjestöjen arvo palvelujärjestelmässä ja turvata kansalaisyhteiskunnan resurssit (7).

7) Valtioneuvoston julkaisuja 2020:19. Hyvinvoinnin ja tasa-arvon vahvistaminen koronakriisin aikana ja sen jälkeen. Valtioneuvosto, Helsinki, 2020.

Yhteenveto

Kotitalouksien heikentyneen taloustilanteen voidaan ennakoida näkyvän sosiaalisten ongelmien voimistumisena. Ongelmat kasautuvat todennäköisimmin niille, joilla on ollut vaikeuksia elämänhallinnan tai henkisen hyvinvoinnin kanssa jo ennen poikkeustilaa. Ongelmat näkyvät sekä mielenterveyden haasteina että lisääntyneen päihteidenkäytön mukanaan tuomina lieveilmiöinä, kuten kotiväkivallan ja turvattomuuden lisääntymisenä. Rajoitustoimien ja vähentyneiden viranomaiskontaktien myötä ongelmat ovat jääneet piiloon, mikä aiheuttaa vaaran vakavammille seurauksille ja ongelmien pitkittymiselle.

Koronakriisin aiheuttamien taloudellisten vaikeuksien ja sosiaalisten verkostojen kaventumisen voidaan ennakoida näkyvän lisääntyneinä mielenterveyspalveluiden tarpeina nopeasti rajoitustoimien lieventyessä sekä pienellä viiveellä myös mielenterveyssyistä työkyvyttömyyseläkkeelle jääneiden määrässä.

Koronakriisi on aiheuttanut lasten ja nuorten pahoinvointia ja turvattomuutta, joiden todellinen tilanne on vielä osittain piilossa. Lastensuojelun ja perheiden palveluissa koronakriisin voidaan ennakoida näkyvän lisääntyneinä palvelutarpeina loppuvuodesta 2020 alkaen ja jatkuvan yli 2020-luvun puolivälin.

Kunnat ja palveluntuottajat ovat ottaneet käyttöön uusia yhteydenottokanavia ja sähköisiä palveluita. Osittain etenkin nuoret ovat voineet saada apua sosiaalisen median ja sähköisten kanavien välityksellä, mutta merkittävä osa ongelmista on todennäköisesti jäänyt havaitsematta. Sähköisten palveluiden kehittämiselle on edelleen tarpeita erityisesti sosiaalisista ongelmista kärsivien nopeammaksi tavoittamiseksi. Lisäksi asiakasohjauksen ja ongelmien tunnistamista nopeuttavien työkäytäntöjen kehittämiselle on akuutti tarve mielenterveyspalveluissa, lastensuojelussa ja perheiden palveluissa.

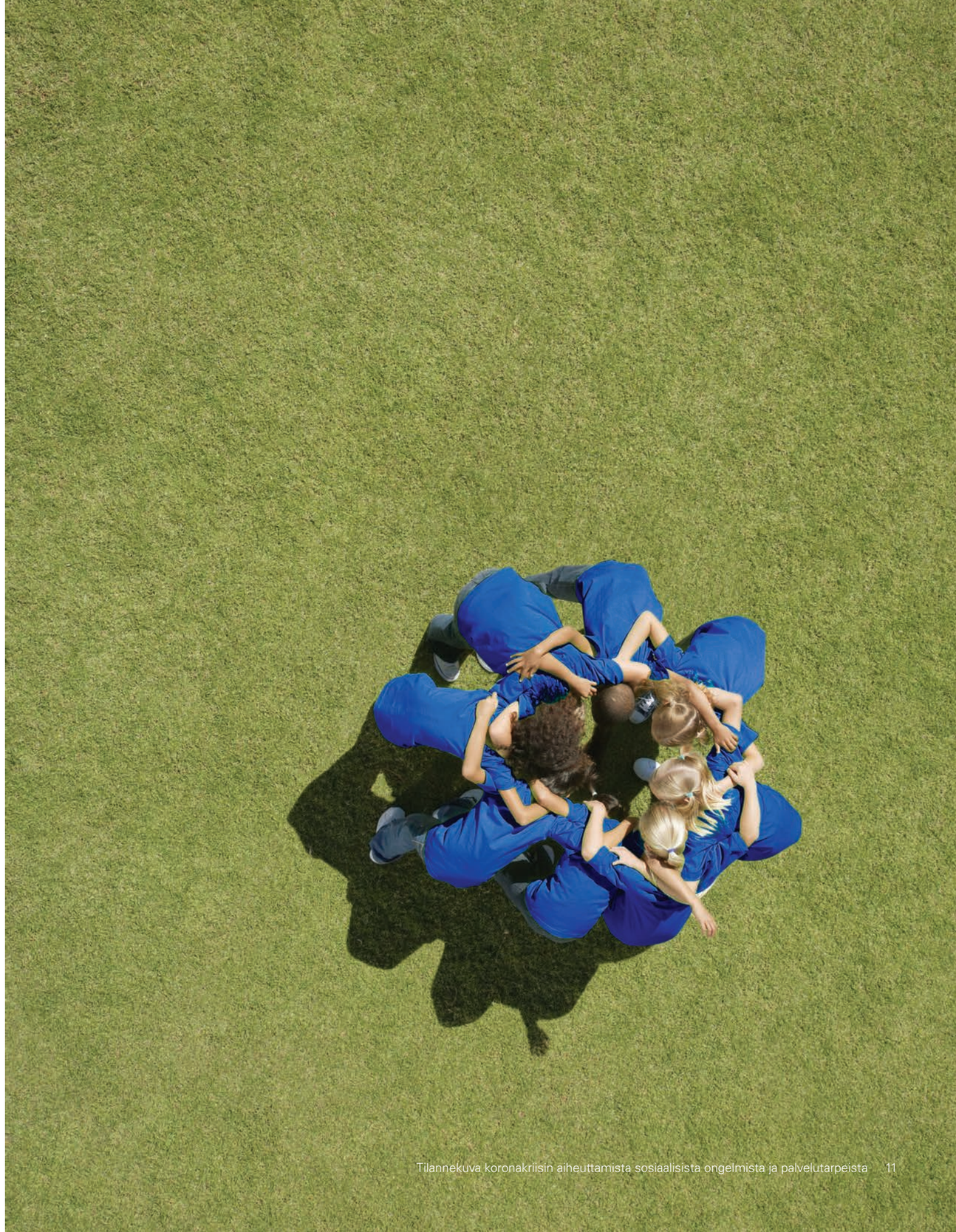

Tilannekuva koronakriisin aiheuttamista sosiaalisista ongelmista ja palvelutarpeista 11

Yhteystiedot

Jussi Nikander
Advisory Manager
S: jussi.nikander@kpmg.fi

Juha Sutelainen
Advisory Senior Manager
S: juha.sutelainen@kpmg.fi

kpmg.fi

© 2020 KPMG Oy Ab, a Finnish limited liability company and a member firm of the KPMG network of independent member firms affiliated with KPMG International Cooperative ("KPMG International"), a Swiss entity. All rights reserved.

The KPMG name and logo are registered trademarks or trademarks of KPMG International.